

Setan eduskuntavaalitavoitteet 2019

Taustamuistio ehdokkaille ja puolueille 27.2.2019

Suomalaisten yhdenvertaisuus ja tasa-arvo lain edessä ovat edistyneet suurin harppauksin. Suuria korjausliikkeitä kuitenkin vielä tarvitaan, jotta perus- ja ihmisoikeudet, kuten itsemääräämisoikeus, syrjimättömyys ja turvallisuus, toteutuvat Suomessa jokaisen kohdalla.

Vaikka tasa-arvoinen avioliittolaki ja äitiyslaki ajettiin läpi kansalaisaloitteella ja eduskunnan tuella, on Suomen hallitus sateenkaari-ihmistien oikeuksien edistäjänä ensisijainen toimija, jolta odotamme tavoitteillemme vahvan tuen, kuulevat korvat ja selkeät suuntaviivat. Setan kärkitavoitteet antavat ratkaisun suurimpien ihmisoikeusongelmien ja puutteiden korjaamiseen.

Setan kärkitavoitteet seuraavaan hallitusohjelmaan:

- Sateenkaaripoliittinen toimintaohjelma
- Translain kokonaisuudistus
- Intersukupuolisten oikeuksien turvaaminen
- Kolmas oikeudellinen sukupuolivaihtoehto.

Tässä muistiossa avataan Setan vaalitavoitteiden taustoja ja peilataan niitä kotimaiseen yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolainsäädäntöön ja niiden tulkintaan sekä Suomea velvoittaviin kansainväliseen ihmisoikeusnormistoon ja kehitykseen.

1. Sateenkaaripoliittinen toimintaohjelma

Sateenkaaripoliittisessa toimintaohjelmassa määritellään konkreettiset tavoitteet ja toimenpiteet seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen¹ hyvinvoinnin ja yhdenvertaisen kohtelun edistämiseksi kaikilla hallinnonaloilla. Toimintaohjelmassa määritellään myös vastuulliset toimijat (viranomaiset) ja varattaisiin resurssit ohjelman toimeenpanoon.

Suomeen tarvitaan oman sateenkaaripoliittinen toimintaohjelma, koska valtioneuvoston toiminta seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeuksien turvaamiseksi on tällä hetkellä hajanaista. Koordinaatio puuttuu, ja asiaan erikoistuneita viranhaltijoita on vain muutamia. Sateenkaari-ihmistien oikeuksien kehittämiseen liittyvät hankkeet ovat toistuvasti päätyneet poliittisen kiistelyn kohteeksi, ja merkittäviä edistysaskelia on saatu viimeisten vuosien aikana vasta kansalaisaloitteilla. Kaikenikäisten sateenkaari-ihmistien oikeuksien edistämiseksi tarvitaan hallitusvetoista ohjelmaa, koska seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeudet jäävät edelleen vianomaistoiminnassa helposti unohtuiksi.

Euroopan neuvoston ministerikomitean suositus vuodelta 2010 (CM/REC 2010/5) edellyttää jäsenvaltioilta systemaattisia toimia poistaakseen seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin perustuvaa syrjintää. Tämä edellyttää valtioilta lainsäädännön tarkastelua, tiedon keräämistä ja analysointia sekä tehokkaita lainsäädäntötoimia ja muita toimia syrjinnän vastustamiseksi sekä yhdenvertaisuuden edistämiseksi.

Valtioneuvoston ihmisoikeusselonteossa (2014) seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen ihmisoikeudet on määritelty yhdeksi aiemmin katveeseen jääneeksi alueeksi, jonka kehittämiseen tulee satsata esimerkiksi laatimalla erillinen toimintaohjelma ja ratkaisemalla sateenkaariasioiden koordinaatio valtionhallinnossa². Suomen perusoikeus- ja ihmisoikeustoimintaohjelmaan 2017–2019 sisältyi kaksi seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön liittyvää hanketta. Ensimmäinen hanke oli oikeusministeriön koordinoima seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien yhdenvertaisuutta paikallistasolla edistävä hanke Rainbow Rights, jolle Suomi sai rahoituksen EU komissiolta. Hankkeessa lisättiin tietoisuutta yhdenvertaisuuslaista, sen toimeenpanosta paikallistasolla ja koulutettiin viranomaisia eri puolilla Suomea. Toinen hanke oli oikeusministeriön ja ulkoministeriön toimeenpanema selvitys intersukupuolisten henkilöiden kokemuksista. Tämä selvitys julkaistaan 28.2.2019. Molemmat hankkeet ovat olleet tärkeitä. Ne ovat osoittaneet, että kohdennettuja toimia tarvitaan sateenkaari-ihmistien oikeuksien edistämiseksi.

ILGA-Europen (kansainvälisen sateenkaarijärjestön Euroopan osasto) tekemän maavertailun mukaan Suomessa toteutuu vain 73 % vaadittavista lainsäädännöllisistä toimista, jotta yhdenvertaisuus toteutuisi lhbti-ihmistien osalta³. EU:n

¹ Seksuaalivähemmistöillä tarkoitetaan tyypillisesti homoja, lesboja, bi- ja panseksuaaleja sekä muita seksuaalivähemmistöön itsensä määrittäviä ihmisiä. Sukupuolivähemmistöillä tarkoitetaan transihmisiä ja intersukupuolisia ihmisiä, kuten transsukupuolisia, transvestiittejä, muunsukupuolisia, sukupuoleettomia tai muulla tavalla itsensä sukupuolivähemmistöön määrittäviä ihmisiä.

² <https://oikeusministerio.fi/documents/1410853/4735105/ihmisoikeusselonteko+2014.pdf/d01ca513-476b-4067-893f-9a746f6a4bf0/ihmisoikeusselonteko+2014.pdf.pdf>

³ <https://rainbow-europe.org/>

perusoikeusvirasto on kiinnittänyt vuonna 2016 huomiota muun muassa viranomaisten puutteellisiin tietoihin sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuudesta. Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolain uudistus vuoden 2015 alusta oli merkittävä sateenkaari-ihmistien oikeuksiin vaikuttava parannus. Uudistus loi vahvan perustan sateenkaari-ihmisiin kohdistuvan syrjinnän ennaltaehkäisemiselle ja yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon edistämiseksi. Lakien toimeenpanoon eri elämän alueilla liittyy kuitenkin vielä merkittäviä haasteita, mistä kertoo mm. tasa-arvo- ja yhdenvertaisuusvaltuutetuille tulevien yhteydenottojen vähäisyys. Valtuutettujen kertomusten mukaan seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin, sukupuolen ilmaisuun ja sukupuolipiirteisiin liittyvät yhteydenotot ovat vuosittain muutamissa kymmenissä. Yhdenvertaisuusvaltuutettu on raportoinut seksuaaliseen suuntautumiseen perustuvat syrjintätapaukset seuraavasti: 2015 – 17, 2016 – 27, 2017 – 24⁴. Tasa-arvovaltuutetun vuosikertomukseen on tilastoitu seitsemän valtuutetun päättämää syrjintäasiasia, jotka ovat koskeneet sukupuolivähemmistöön kuuluvaa henkilöä⁵. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeuksien edistäminen myös kuntatasolla on vasta alussa. Kuntaliiton selvityksen mukaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen tilannetta on käsitelty suhteellisen vähän kuntien yhdenvertaisuussuunnitelmissa⁶.

Useat eurooppalaiset maat ovat viime vuosina pyrkineet parantamaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien ihmisten oikeuksia systemaattisen suunnittelun avulla. Toiset maat (Norja, Ruotsi, Iso-Britannia) ovat laatineet erillisen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä koskevan toimintaohjelman, toiset maat ovat puolestaan sisällyttäneet erillisen sateenkaariosion laajempaan kansalliseen ihmisoikeustoimintaohjelmaan. Norjassa on voimassa tällä hetkellä jo toinen kansallinen sateenkaari-ihmistien oikeuksia edistävä toimintaohjelma.

Vastaavanlaisia kattavia politiikkaohjelmia on Suomessa tehty aiemmin, esimerkiksi vammaispoliittinen ohjelma 2010–2015 ja tai nykyisinkin voimassa oleva romanipoliittinen ohjelma 2018–2022.

Oikeusministeriö julkaisi vuonna 2014 raportin seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien perus- ja ihmisoikeuksista Suomessa. Raportissa arvioidaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien henkilöiden perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista Suomessa, siihen liittyviä haasteita sekä ehdotetaan toimenpiteitä oikeuksien toteutumisen edistämiseksi. Raportissa todetaan monia ongelmia seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien ihmisoikeuksien toteutumisessa elämän eri alueilla kuten kielteiset asenteet ja syrjintä, altistuminen väkivallalle, syrjinnän ja väkivallan raportoimatta jättäminen. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeuksien toteutumiseksi on kehitettävää niin työelämän, koulun kuin terveydenhuollon aloilla sekä perhelainsäädännössä ja sukupuolen korjaukseen liittyvässä lainsäädännössä. Suuri osa selvityksessä esiin nostetuista ongelmista on edelleen ajankohtaisia ja selvitys luokin hyvän pohjan hallinnonrajat ylittävälle sateenkaaripoliittiselle toimintaohjelmalle.

Sateenkaaripoliittisen toimintaohjelman tulee kattaa kaikki hallinnonalat, sen tulee huomioida sateenkaari-ihmiset vauvasta vaariin ja ottaa huomioon heidän moninaiset elämäntilanteensa. Seta vaatii toimintaohjelmaan erityisesti seuraavia teemoja, jotka koskettavat sateenkaari-ihmistien elämää hyvin laajasti: turvallinen koulu kaikille, turvaa vainoa pakeneville, sateenkaari-ihmisiin kohdistuvat viharikokset tunnistetaan ja tutkitaan, perheet yhdenvertaiseen asemaan.

Turvallinen koulu kaikille

Sateenkaaripoliittiseen toimintaohjelmaan tulee kirjata seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien oppilaiden yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon edistäminen. Vaikka lainsäädäntö tällä hetkellä velvoittaa koulutuksen järjestäjiä edistämään yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa, ei tämä käytännössä ole poistanut seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien kokemaa syrjintää. Koulujen tulee olla turvallisia ympäristöjä kaikille.

Koulutusjärjestelmän sisällä vallitsee vahva sukupuoli- ja heteronormi. Vahvat stereotyyppiset sukupuolinormit vaikuttavat kielteisesti kaikkien lasten ja nuorten mahdollisuuksiin kasvaa ja kehittyä tasa-arvoisiksi ja yhdenvertaisiksi kansalaisiksi, mutta muodostuvat usein haasteiksi erityisesti sateenkaarinuorille⁷. He ovat myös alttiita syrjinnälle ja kiusaamiselle.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen kouluterveyskyselyn (2017) mukaan seksuaalivähemmistönuoret kokevat kiusaamista ja häirintää huomattavasti useammin kuin enemmistöön kuuluvat nuoret. Kiusaamis-, uhkailu- ja väkivaltakokemukset ovat ei-heteroilla nuorilla moninkertaisesti yleisempiä kuin heteronuorilla. Sukupuolivähemmistönuorten hyvinvointia ei kartoitettu kouluterveyskyselyssä, vaikka siinä kysyttiin ensimmäistä kertaa sukupuolen kokemisesta. Tulosten mukaan kaikista 8.–9.-luokkalaista 5,6 %:lla oli sukupuolestaan muu kokemus kuin mihin heidät oli syntymässä määritelty. Määrä voi olla todellisuudessa suurempi johtuen Kouluterveyskyselyn epätäsmällisestä kysymyksenasettelusta.

⁴ Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomus eduskunnalle 2018

⁵ Tasa-arvovaltuutetun vuosikertomus 2017

⁶ Samalle viivalle – Havaintoja kuntien yhdenvertaisuustyöstä. Kuntaliitto 2017

⁷ Sateenkaarinuorilla tarkoitetaan seksuaali- ja/tai sukupuolivähemmistöön kuuluvia nuoria.

Setan ja Nuorisotutkimusseuran Hyvinvoiva sateenkaarinuori -tutkimuksen mukaan (Alanko 2014) yli 80 prosenttia transnuorista on kokenut epäasiallista kohtelua ja häirintää⁸. Enemmistö niistä, jotka ovat kertoneet koulukiusaamisesta opettajalle, on kokenut, että mitään ei ole tapahtunut tai että tilanteesta on syytetty heitä itseään. Vielä suurempi osa nuorista vastaa, etteivät he ole kertoneet kiusaamisesta, koska ovat kokeneet, ettei se olisi johtanut mihinkään tai että heidän sen takia olisi ollut tuotava esiin sateenkaareva identiteettinsä. Myös EU:n Perusoikeusviraston kyselytutkimuksessa eri alojen ammattilaisille suomalaiset vastaajat arvioivat, että merkittävä osa sateenkaarinuoriin kohdistuvasta koulukiusaamisesta ei koskaan tule viranomaisten tietoon⁹.

Kansainväliset suositukset ja velvoitteet

Sateenkaarinuorten hyvinvoinnin ja oikeuksien toteutumisesta koulukontekstissa on valtavasti tietoa ja kansainvälisiä suosituksia. Velvoitteet Suomea kohtaan parantaa sukupuoli- ja seksuaalivähemmistönuorten hyvinvointia ovat painavat.

Euroopan neuvoston ihmisoikeuskomissaariⁱ, Euroopan neuvoston ministerikomiteaⁱⁱ sekä Euroopan neuvoston parlamentaarinen yleiskokousⁱⁱⁱ ovat linjanneet seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien lasten ja nuorten oikeudesta turvalliseen kouluympäristöön.^{iv} Euroopan Neuvoston lapsen oikeuksien strategian prioriteeteissa on ennaltaehkäistä muun muassa lhbti-lasten syrjäytymistä^v.

Muun muassa Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti^{vi} nimeää seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuoli-identiteetin syrjäintäperusteeksi. Jäsenvaltioiden tulee raportoida syrjinnästä, joka perustuu seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuolen ilmaisuun, ja tämä kattaa myös kouluissa tapahtuvan kiusaamisen ja syrjinnän. Lapsilla on oikeus ajantasaiseen ja asialliseen tietoon seksuaalisesta suuntautumisesta ja sukupuolen moninaisuudesta. Lisäksi asiallinen tieto on tärkeässä roolissa kiusaamisen sekä väkivallan ehkäisyssä. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimien linjannut, että homofobinen kielenkäyttö kouluympäristössä ei kuulu sananvapauden piiriin^{vii}.

Opetussuunnitelma, tasa-arvo ja yhdenvertaisuus

Koulun toimintaympäristö ja opetusmateriaalit ovat usein sukupuoli- ja heteronormatiiviset. Kasvattajien tulisi antaa lapsille mahdollisuus olla ja ilmaista omaa sukupuoltaan omalla tavallaan. Koulun on oltava kaikille oppilaille, opiskelijoille ja henkilökunnalle turvallinen ympäristö. Koulujen sukupuolitetut tilat ovat ongelma erityisesti sukupuolivähemmistöön kuuluville nuorille. Suomi saa toistuvasti huomautuksia siitä, että ihmisoikeudet eivät systemaattisesti kuulu kaikkien opettajien peruskoulutukseen.

Setan käsitys on, että myös koulujen tasa-arvo ja yhdenvertaisuussuunnittelu on vielä hyvin puutteellista. Seta yhtyy tasa-arvovaltuutetun kertomuksen toteamukseen tarpeesta selvittää tasa-arvosuunnittelun toimivuus peruskouluissa^{viii}.

Perusopetuslain mukaan opetuksen tulee edistää sivistystä ja tasa-arvoisuutta yhteiskunnassa sekä oppilaiden edellytyksiä osallistua koulutukseen. Perusopetuslaki edellyttää myös, että opetukseen osallistuvalla on oikeus turvalliseen opiskelu-ympäristöön. Lain mukaan opetuksen järjestäjän tulee laatia opetussuunnitelman yhteydessä suunnitelma oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä sekä toimeenpanna suunnitelma ja valvoa sen toteutumista. Koulutuksen järjestäjän tulee laatia perusopetuksen opetusta varten opetussuunnitelma, joka noudattaa Opetushallituksen opetussuunnitelmien perusteita.

Opetussuunnitelman mukaan perusopetuksen yhteiskunnallisena tehtävänä on edistää tasa-arvoa, yhdenvertaisuutta ja oikeudenmukaisuutta. Perusopetus kasvattaa oppilaita ihmisoikeuksien tuntemiseen, kunnioittamiseen ja puolustamiseen. Yksilötasolla se rakentaa oppilaiden myönteistä identiteettiä ihmisinä, oppijoina ja yhteisön jäseninä. Jokaista oppilasta autetaan tunnistamaan omat mahdollisuutensa ja rakentamaan oppimispolkunsaa ilman sukupuoleen sidottuja roolimalleja. Perusopetuksen arvoperustan kivijalkana on toteamus, että jokainen oppilas on ainutlaatuinen ja arvokas juuri sellaisena kuin hän on.

Tasa-arvolaki uudistui vuonna 2015 ja muutoksessa otettiin huomioon kattavasti myös sukupuolivähemmistöt: ketään ei saa syrjiä sukupuoli-identiteetin, sukupuolen ilmaisuun tai kehollisten piirteiden vuoksi. Laki velvoittaa kaikkia oppilaitoksia huolehtimaan siitä, että ihmisillä on sukupuoleen katsomatta samat mahdollisuudet koulutukseen. Viranomaisten ja koulutusta järjestävien tahojen tulee ennaltaehkäistä sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun perustuvaa syrjintää suunnitelmallisesti. Koulutuksen järjestäjä vastaa siitä, että vuosittain tai vähintään kolmen vuoden välein laaditaan oppilaitoskohtaisesti tasa-arvosuunnitelma yhteistyössä henkilöstön ja oppilaiden kanssa. Laissa todetaan myös, että opetuksen ja opetusaineistojen tulee tukea tasa-arvolain toteutumista.

⁸ Alanko, K. 2014. Mitä kuuluu sateenkaarinuorille Suomessa. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto

⁹ Professionally speaking: challenges to achieving equality for LGBT people. EU FRA 2016.

Yhdenvertaisuuslain tarkoituksena on edistää yhdenvertaisuutta ja ehkäistä syrjintää. Lain mukaan koulutuksen järjestäjällä on velvollisuus arvioida yhdenvertaisuuden toteutumista toiminnassaan ja arvioinnin pohjalta on laadittava yhdenvertaisuussuunnitelma tarvittavista toimenpiteistä. Laki kieltää mm suoran syrjinnän, epäsuoran syrjinnän, häirinnän, sekä ohjeen tai käskyn syrjiä. Yhtenä kiellettyinä syrjintäperusteena on seksuaalinen suuntautuminen. Myös perhesuhteisiin perustuva syrjintä on tässä laissa kielletty.

Seta pitää hyvin tärkeänä tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuslain velvoitteita koulutuksen järjestäjälle. Lisäksi peruskoulun tehtävä lisätä tietoa ja ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta lisää toteutuessaan lapsen oikeutta asialliseen tietoon, ennaltaehkäisee syrjintää sekä edistää yhdenvertaisuutta yhteiskunnan tasolla. Setan tavoitteena on, että seksuaaliseen suuntautumiseen, sukupuoleen, perheisiin ja läheisiin ihmissuhteisiin liittyviä normeja tiedostetaan entistä laajemmin.

Yhteenveto tavoitteista, jotka tulee sisällyttää sateenkaaripoliittiseen toimintaohjelmaan:

- Koulukiusaamisen vastaisissa ohjelmissa huomioidaan sukupuolen ilmaisu, sukupuoli-identiteetti, keholliset piirteet ja seksuaalinen suuntautuminen sekä perheiden moninaisuus kiusaamisperusteina.
- Opettajille on tarjolla keinoja, joilla trans- ja homofobiseen kiusaamiseen ja niiden syihin voidaan puuttua tehokkaasti.
- Opettajankoulutukseen sisältyy niin pakollisina opintoina kuin täydennyskoulutuksina ihmisoikeuskasvatus, joka kattaa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeudet.
- Opetussuunnitelmien velvoite lisätä tietoa sukupuolen moninaisuudesta toteutuu läpileikkaavasti kaikissa oppiaineissa.
- Oppimateriaaleissa tuodaan esille seksuaalisen suuntautumisen, sukupuolen ja perhemuotojen moninaisuutta.
- Seksuaalikasvatus on yhdenvertaista ja perustuu ajantasaiseen tietoon.
- Koulut antavat opinto- ja tutkintotodistukset pyydettyä taannehtivasti uusilla henkilötiedoilla.
- Jokaiselle oppilaalle tarjotaan turvalliset wc- ja pukutilat.
- Opiskelijahyvinvoinnin ammattilaiset osaavat tukea sateenkaarinuoria.

Turvaa vainoa pakeneville

Setan tavoitteena on, että turvapaikanhakijat, jotka hakevat turvapaikkaa seksuaaliseen suuntautumiseen, sukupuoli-identiteettiin, sukupuolen ilmaisuun tai sukupuolipiirteisiin perustuvan vainon takia, saavat tarvitsemaansa suojelua. Maahanmuuttoon liittyviä prosesseja ja palveluita tulee kehittää sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt huomioiviksi:

- Maahanmuuttovirastoon luodaan sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä koskeva ohjeistus turvapaikkahakemusten käsittelyyn, turvapaikanhakijoiden turvalliseen majoittamiseen ja pääsyyn kohdennetun tuen piiriin.
- Turvapaikkakäsittelyssä uskottavuuden arvioinnissa lähtökohtana on hakijan itseidentifikaatio seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumisesta.

Yhdenvertaisuusvaltuutettu kiinnitti 2017 Maahanmuuttoviraston huomiota seksuaalivähemmistöön kuuluvien turvapaikka-asioihin. Valtuutettu oli huolissaan seksuaalivähemmistöihin kuuluvien henkilöiden turvapaikkahakemusten arvioinnista ja päätösten perusteluista. Yhdenvertaisuusvaltuutettu nosti lausunnossaan¹⁰ esille EU:n perusoikeusviraston sateenkaarevia turvapaikanhakijoita EU:ssa koskevan selvityksen, joka toi esiin monia puutteita EU:n jäsenmaissa Suomi mukaan lukien.

Sateenkaarevien turvapaikanhakijoiden kohdalla on todettu ongelmia niin turvapaikkahakemusten käsittelyssä kuin vastaanotto-olosuhteissa. Ongelmana on muun muassa se, että turvapaikanhakijoiden haastattelut ovat usein liian lyhyitä eivätkä ne ota huomioon seksuaalivähemmistöön kuuluvan henkilön erityistä haavoittuvuutta. Osan hakijoiden seksuaalista suuntautumista ei pidetä uskottavana, koska sen kuvailua ei ole pidetty riittävän syvällisenä. Tämä tapahtuu tilanteessa, jossa hakijat tulevat usein maista, jossa aihe on tabu eikä seksuaalisesta suuntautumisesta kertomiselle ole sanoja tai luontevaa tapaa. Ongelmana on myös, etteivät sateenkaarevat turvapaikanhakijat välttämättä uskalla paljastaa yksityiskohtaisia asioita yksityiselämästään. Tämän vuoksi homoseksuaalisuus tai sukupuolivähemmistöön kuuluminen saattaa tulla ilmi vasta turvapaikkaprosessin myöhemmässä vaiheessa.

Suomessa ongelmana on ollut myös tulkkaus. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluva turvapaikanhakija ei välttämättä uskalla kertoa omasta seksuaalisesta suuntautumisestaan tai sukupuoli-identiteetistään, koska he eivät esimerkiksi luota samasta maasta tai kulttuuripiiristä tulevaan tulkkii.¹¹

¹⁰ https://www.syrjinta.fi/documents/10181/0/010617.Lausunto_haavoittuvat+tp-hakijat.pdf/30e7e4c1-cd5b-4efa-8006-afbdec378c92

¹¹ EU FRA Current migration situation in the EU: Lesbian, gay, bisexual, transgender and intersex asylum seekers. 2017. <https://fra.europa.eu/en/publication/2017/march-monthly-migration-focus-lgbti>

Viranomaisten käyttämässä maatiedossa on myös puutteita ja seksuaali- ja sukupuoli vähemmistöön kuuluviin kohdistuvaa riskiä joutua vainotuksi aliarvioidaan. Seksuaali- ja sukupuoli vähemmistöön kuuluvien ongelmana useissa maissa on, että vaino on usein muiden kuin viranomaisten tekemää. Vaikka esimerkiksi homoseksuaalisuus ei olisi suoraan kriminalisoitu, viranomaiset oikeuttavat seksuaali- ja sukupuoli vähemmistöön kohdistuvaa syrjintää ja väkivaltaa sillä, ettei siihen puututa tehokkaasti. Tällöin valtio ei käytännössä tarjoa turvaa vainon kohteeksi joutuville sateenkaari-ihmisille, eikä heillä ole lähtömaassaan mahdollisuutta paeta vainolta.

Suomessa olleessaan sateenkaarevat turvapaikanhakijat ovat alttiita syrjinnälle ja väkivallalle myös esimerkiksi vastaanottokeskuksissa. Suomessa on raportoitu sateenkaareviin turvapaikanhakijoihin kohdistuneesta väkivallasta vastaanottokeskuksissa. Tarve turvalliselle majoitukselle on suuri. Ongelmana on myös ollut sateenkaarevien turvapaikanhakijoiden sijoittaminen paikkakunnille, joissa heille ei ole ollut tarjolla sateenkaarisensitiivistä tukea.^{12 13 14}

Sateenkaari-ihmisiin kohdistuvat viharikokset tunnustetaan ja tutkitaan

Vuonna 2016 EU:n perusoikeusvirasto julkaisi tutkimuksen, joka perustui ammattilaisten näkemyksiin seksuaali- ja sukupuoli vähemmistöjen oikeuksien toteutumisesta EU-maissa. Monet suomalaiset ammattilaiset uskoivat, että merkittävä osa sateenkaari-ihmisiin kohdistuvista viharikoksista ja koulukiusaamisesta ei koskaan tule viranomaisten tietoon. Haastateltujen mukaan uhrit eivät halua ilmaista julkisesti seksuaalista suuntautumistaan tai sukupuoli-identiteettiään, eikä viranomaisiin välttämättä luoteta. Luottamusta heikentävät myös joidenkin viranomaisten kielteiset ja ongelmia vähättelevät asenteet.¹⁵

EU:n perusoikeusvirasto aiemmin vuonna 2013 tehdyssä laajassa sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen kokemuksia kartoittaneessa LHBTI-kyselytutkimuksessa kyselyyn vastanneista suomalaisista 31 prosenttia oli kokenut viiden vuoden aikana väkivaltaa tai sen uhkaa¹⁶. Luku oli sukupuoli vähemmistöön kuuluvien vastaajien osalta 40 prosenttia. Luvut olivat EU-keskiarvoa korkeampia. Suomessa poliisin tietoon tullut viharikollisuus on kuitenkin huomattavan vähäistä. Esimerkiksi vuonna 2016 Suomi raportoi ETYJ:lle 56 viharikosta, joiden motiivina oli seksuaalinen suuntautuminen tai sukupuoli-identiteetti. Samana vuonna esimerkiksi Ruotsi raportoi 462, Alankomaat 1320 ja Yhdistyneet Kuningaskunnat 10467 vastaavaa viharikosta¹⁷. Myös Setan viharikosraportointiin on saatu vain kourallinen vastauksia vuosittain. Edellä mainitussa EU:n perusoikeusviraston ammattilaistutkimuksessa todettiin myös, että esimerkiksi poliisin asenteet voivat Suomessa olla syrjivämpiä pienillä paikkakunnilla homo- tai transfobisten rikoksen kohteeksi joutuneita kohtaan. Huomattavaa on, että merkittävä osa Suomessa haastatelluista poliiseista ei halunnut koulutusta homo- tai transfobisista viharikoksista.

Yhteenveto tavoitteista, jotka tulee sisällyttää sateenkaaripoliittiseen toimintaohjelmaan:

- Seksuaaliseen suuntautumiseen, sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun kohdistuneiden viharikosten seurantaa kehitetään.
- Viharikosten ilmoituskynnys madaltuu.
- Poliisilla on määritellyt toimintatavat seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuolen moninaisuuden kohdistuvien viharikosten kirjaamiseen ja tutkimiseen ja sateenkaari-ihmisten kohtaamiseen.
- Sateenkaari-ihmiset saavat poliisilta asiantuntevaa ja asiallista palvelua ja heidät osataan ohjata uhreille suunnattuihin asianmukaisiin tukipalveluihin.

Perheet yhdenvertaiseen asemaan

Perheiden yhdenvertaisuus toteutuu huomioimalla sateenkaariperheiden tarpeet ja perheiden moninaisuus perhevapaauudistuksessa. Isyys- ja äitiyslait muutetaan yhdeksi vanhemmuuslaiksi, joka mahdollistaa sukupuolen moninaisuuden huomioimisen, useamman kuin kahden vanhemman vahvistamisen ja vanhempien väliset sopimukset vanhemmuudesta.

¹² Seta's Submission to the Committee on the Elimination of Racial Discrimination for the twenty third periodic report of Finland

¹³ <https://seta.fi/2017/11/07/maahanmuuttovirastoon-tarvitaan-kattava-lhbtqi-ohjeistus-ja-systemaattista-koulutusta/>

¹² The situation of LGBTIQ asylum seekers in Finland. 2017

¹⁵ Professionally speaking: challenges to achieving equality for LGBT people. EU FRA 2016.

¹⁶ LGBT Survey. EU FRA 2013. <http://fra.europa.eu/DVS/DVT/lgbt.php>

¹⁷ OSCE ODIHR Hate Crime Reporting <http://hatecrime.osce.org/>

Tie vanhemmuuteen turvataan yhdenvertaisesti kaikille. Adoptiotoiminnassa on edistettävä yhteistyötä sellaisten ulkomaisten toimijoiden kanssa, jotka sijoittavat lapsia sateenkaariperheisiin. Kotimaisen sijaissynnytyslain säätäminen lisää yhdenvertaisia mahdollisuuksia perheellistymiseen ja turvaa kaikkia osapuolia.

Vanhemmuutta säännellään isyys- ja äitiyslaeissa. Sukupuolittuneen lainsäädännön ongelma on, että se kohtelee isä ja äitejä epätasa-arvoisesti sekä jättää sukupuolen moninaisuuden kokonaan huomiotta. Ongelmana on, että transihmisen vanhemmuus sukupuolitetaan väärin (esim. transmies merkitään vanhemmuutta koskeviin asiakirjoihin äidiksi). Lisäksi ongelmia syntyy tilanteessa, jossa lapsen synnyttänyt juridisesti mieheksi määritelty henkilö hakee esimerkiksi äitiyspäivärahaa. Käsitteet ”äiti” ja ”isä” tulisi lainsäädännössä muuttaa ”vanhemmaksi”.

Sateenkaariperheissä lapsella voi olla useampia kuin kaksi vanhempaa, jotka tosiasiallisesti osallistuvat lapsen hoitamiseen. Esimerkiksi, lapsella voi olla kaksi äitiä ja yksi isä, jotka kaikki haluaisivat hoitaa lasta kotona jonkin aikaa. Nykylainsäädäntö ei kuitenkaan mahdollista sitä, että vanhemmat voisivat keskenään joustavasti sopia lapsen hoitamisesta kotona ja hakea vanhempainvapaita ja niitä mahdollistavia tukia sen mukaisesti. Suomeen tarvitaan perhevapaauudistus, jossa huomioidaan sateenkaariperheiden tilanteet ja perheiden valinnanvapaus. Perhevapaat tulee mahdollistaa myös etävanhemmille ja useammalle kuin kahdelle vanhemmalle. Perhevapaat tulee olla joustavasti jaettavissa lapsen vanhempien ja muiden lapsen hoivasta vastaavien kesken perheen tarpeiden mukaisesti. Etuuksien nimet ja lainsäädännön kieli korjataan huomioimaan perheiden moninaisuus, myös sateenkaariperheiden osalta. Samalla lainsäädännön kieli muutetaan sukupuolineutraaliksi, mikä edistää sekä tasa-arvoa myös sukupuolen moninaisuuden huomioimista. Tarvittavat toimenpiteet sateenkaariperheiden yhdenvertaisuuden toteutumiseksi on määritelty tarkemmin Sateenkaariperheet ry:n perhepoliittisissa tavoitteissa¹⁸ ja hallitusohjelmatavoitteissa¹⁹.

Tasa-arvoisen avioliittolain myötä tuli mahdolliseksi, että samaa sukupuolta oleva pari voi hakea adoptiovanhemmiksi yhdessä. Samaa sukupuolta olevan parin hakemus on arvioitava ja lapset sijoitettava perheisiin yhdenvertaisin perustein. Ulkomaisen adoption osalta tämä toteutuu huonosti, koska kansainvälisen adoption yhteistyötahot saattavat estää lasten adoption samaa sukupuolta oleville vanhemmille. Suomalaisten toimijoiden on aktiivisesti etsittävä yhteistyötä sellaisten kansainvälisten yhteistyökumppaneiden kanssa, jotka sijoittavat lapsia myös sateenkaariperheisiin.

Sijaissynnytyksen kieltö Suomessa ei estä sitä tosiasiaa, että suomalaisetkin etsivät mahdollisuuksia vanhemmuuteen sijaissynnytyksen kautta ulkomailta. Tällaiset epäviralliset ja ulkomaiset järjestelyt aiheuttavat riskejä kaikille osapuolille, niin sijaissynnyttäjälle, vanhemmiksi sijaissynnytyksen avulla hakeutuville kuin järjestelystä syntyvälle lapselle. Riskejä ei voida poistaa sijaissynnytyksiellön ylläpitämisellä vaan ainoa kaikkien oikeusturvaa vahvistava vaihtoehto on kotimainen sijaissynnytyslaki. Lainsäädännön lisäksi palvelujärjestelmän tuki perheille on olennaisen tärkeä. Sijaissynnytyslainsäädännön on oltava yhdenvertainen, eikä se saa sisältää rajoituksia, jotka eivät ole lapsen edun kannalta tarpeellisia. Järjestelyiden pitää olla avoimia myös sateenkaariperheille samoin edellytyksin kuin muille. Asian valmistelu pitää tehdä perusteellisesti ja tarkastellen avoimesti kaikki vaihtoehdot.

2. Translain kokonaisuudistus

Suomen translaki (laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta) luotiin vuosituhannen alun jälkeen ja se astui voimaan vuonna 2003. Laki oli merkittävä parannus silloiseen tilanteeseen, jossa sukupuolen juridinen vahvistaminen²⁰ oli vaikeaa. Translaki säätelee juridista sukupuolen vahvistamista ja sen ehtona on Suomen kansalaisuus, 18-vuoden ikä, transsukupuolisuusdiagnoosi ja todistus lisääntymiskyvyttömyydestä. Translain hoitoasetus säätelee, miten juridista sukupuolen vahvistamista varten olevat sukupuoli-identiteetin tutkimukset järjestetään Suomessa.

Suomen translaki on vanhentunut ja se loukkaa perus- ja ihmisoikeuksia. Setan tavoitteena on translaki, jossa juridinen sukupuolen vahvistaminen perustuu itsemääräämisoikeuteen ja prosessi täyttää kansainväliset suositukset (saavutettava, nopea, läpinäkyvä). Setan tavoitteena on myös hoitojärjestelmän uudistaminen ja ei-binääristen oikeuksien toteutuminen.

Sterilisaatio

Translain lisääntymiskyvyttömyysvaatimus juridisen sukupuolen vahvistamisen ehtona on räikeä ihmisoikeusloukkaus ja Suomi on saanut siitä lukuisia huomautuksia. Vaatimus loukkaa ihmisoikeuksia ja yksilöiden koskemattomuutta ja oikeutta lisääntymiseen. Lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen poistamista suosittelevat YK:n CEDAW-komitea, Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutettu, Euroopan komissio sekä YK:n eri jäsenmaat Suomen UPR-prosessissa (ihmisoikeuksien

¹⁸ <https://sateenkaariperheet.fi/wp-content/uploads/2018/04/Sateenkaariperheiden-perhepoliittiset-tavoitteet-syyskokouksen-24.11.2017-vahvistama.pdf>

¹⁹ https://sateenkaariperheet.fi/wp-content/uploads/2018/11/Sateenkaariperheet-ry_n-hallitusohjelmatavoitteet-2019.pdf

²⁰ Suomessa käytetään myös muotoa sukupuolen juridinen korjaaminen tai sukupuolen oikeudellinen korjaaminen/vahvistaminen.

yleismaailmallinen määräaikaistarkastelu). YK:n kidutuksen vastainen komitea raportoi on myös todennut, että ihmisten pakottaminen lääketieteellisiin toimenpiteisiin ja psykiatriseen arvioon vertautuu kidutukseen. Myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisun (Ranska) mukaan lisääntymiskyvyttömyyden vaatiminen sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen ehtona loukkaa ihmisoikeuksia (Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8. artiklaa oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämän kunnioitusta).

Vuonna 2018 YK:n itsenäisen seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoleen kohdistuvan väkivallan ja syrjinnän asiantuntija julkaisi ensimmäisen yleiskokoukselle suunnatun sukupuolivähemmistöjen ihmisoikeuksien toteutumiseen keskittyvän raportin²¹, jossa kehoitetaan täyttämään velvollisuutensa sekä sukupuolen juridisen vahvistamisen että sukupuolta vahvistavien hoitojen osalta ilman ihmisoikeuksien vastaisia ehtoja, kuten lääketieteellistä diagnoosia, pakollisia hormoni- tai leikkaushoitoja, sterilisaatiota tai avioeroa. Sukupuolen juridinen korjaaminen tulisi perustua itsemääräämisoikeuteen, olla saavutettava, luottamuksellinen ja yksinkertainen hallinnollinen prosessi, jossa tunnustetaan myös ei-binääriset identiteetit ja jossa tarjotaan useampia juridisia vaihtoehtoja kuin vain nainen tai mies.

Kaikki Pohjoismaat ovat luopuneet sterilisaatiovaatimuksesta ja Ruotsin valtio maksaa nyt korvauksia pakkosteriloiduille. Sterilisaatio syntyy tarpeeksi pitkään jatkuneen hormonikorvaushoidon jälkeen, mutta sterilisointeja on tehty myös leikkauksella. Sukupuolen korjaamisen ehtona ei tule olla pakollista hormoni- tai leikkaushoitoa, joka aiheuttaa lisääntymiskyvyttömyyden. Kaikki sukupuolen juridista vahvistamista haluavat ihmiset eivät tarvitse minkäänlaisia lääketieteellisiä hoitoja.

Suomessa tasa-arvovaltuutettu, lapsiasiavaltuutettu ja yhdenvertaisuusvaltuutettu vaativat uudistamaan translakia vastaamaan perus- ja ihmisoikeuksia²². Myös ihmisoikeusvaltuuskunta²³ ja eduskunnan oikeusasiamies²⁴ vaativat translain pikaista uudistamista. Eduskunnan oikeusasiamies kehottaa poistamaan translaista lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä. Oikeusasiamiehen mukaan myös translain nimi tulisi muuttaa ja täysi-ikäisyyden kriteeriä tulisi myös arvioida säädösvalmistelussa ja harkita poistettavaksi sukupuolen oikeudellisessa vahvistamisessa ottaen huomioon lapsen ikä, kehitystaso ja lapsen etu.

Itsemäärittelyoikeus

Transsukupuolisuutta ei enää luokitella sairaudeksi, vaan se on sukupuolen moninaisuuden kuuluva olotilavuus. Sukupuoli kuuluu itsemäärittelyn piiriin, jolloin juridisen sukupuolen vahvistamisen tulee perustua omaan ilmoitukseen. Transsukupuolisuuden kuuluu usein sukupuoliristiriidan kokemus, jota taas tulee hoitaa jatkossakin. Sukupuoliristiriita tarkoittaa, että ihmisen tunne omasta sukupuolesta ei vastaa hänen syntymässä määritettyä eikä toisten hänessä näkemää sukupuolta. Sukupuoliristiriitaa hoidetaan mm. hormoniblokkeri ja -korvaushoidolla, leikkaushoidolla ja sosiaalisen transition kautta. Sukupuoliristiriidan hoitaminen ja juridinen sukupuolen vahvistaminen tulee erottaa toisistaan.

Euroopan Neuvoston parlamentaarisen yleiskokouksen päätöslauselmassa vaaditaan, että jäsenmaat kunnioittavat ja suojelevat transihmisten oikeutta syrjimättömyyteen ja luovat itsemääräämisoikeuteen perustuvan, nopean, läpinäkyvän ja saavutettavan menettelyn juridisen sukupuolen tunnustamiseen. Itsemääräämisoikeus sukupuoleen toteutuu jo muun muassa Tanskassa, Norjassa, Maltalla ja Argentiinassa.

Ikäraja

Translain ikärajaa tulee laskea nykyisestä 18-ikävuodesta vastaamaan muita kansallisia lasten ja nuorten oikeudet huomioivia lakeja. Ikärajan laskeminen tarkoittaa sitä, että alaikäinen henkilö voi korjata juridisen sukupuolen joko omalla ilmoituksella tai vanhempien tuella tai mahdollisesti viranomaisten tuella, jos vanhemmat eivät tähän suostu.

Transihmisten kansainvälisen terveysjärjestö Wpathin mukaan yhä useampi lapsi ja nuori elää jo kokemassaan sukupuolella ennen täysi-ikää (Wpathilla viitataan ikään ennen high schoolia). Tuoreemmissa tutkimuksissa on käynyt ilmi, yhä useamman alaikäisen transnuoren kokemus sukupuolestaan jatkuu aikuisiässä. Sukupuolen juridinen vahvistaminen alaikäisillä ehkäisee varmasti myös itsemurhia ja itsensä vahingoittamista. Varsinkin transnuorten ajatukset itsensä vahingoittamisesta tai itsemurhasta ovat hälyttävän korkeat. Kun saa elää omaksi koetussaan sukupuolella ja tulee siinä kohdatuksi, ei hyvinvointieroja juuri esiinny.²⁵ Aiemmin mainitun YK:n itsenäisen lhbti-asiantuntijan raportin mukaan

²¹ http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/73/152

²² <https://www.syrjinta.fi/-/tasa-arvovaltuutettu-lapsiasiavaltuutettu-ja-yhdenvertaisuusvaltuutettu-translaki-uudistettava-vastaamaan-perus-ja-ihmisoikeuksia>

²³ <http://www.ihmisoikeuskeskus.fi/@Bin/5822084/IOV+translakikannanotto-fi.pdf>

²⁴ https://www.oikeusasiamies.fi/fi/ratkaisut/-/eoar/2842/2017?fbclid=IwAR3cRR-BqSIZz_moiplf73O5IWcZ-29EvGZmJOHQJ2TR8qS_pYf9e4_tYw

²⁵ Setan Moninaiset lapsemme -raportti 2018

jäsenvaltioita kehoitetaan kunnioittamaan ja tunnustamaan moninaiset sukupuoli-identiteetit, myös sukupuolivähemmistölapset, joiden tulisi voida myös korjata juridista sukupuoltaan ja joiden sukupuolen moninaisuus tulisi depatologisoida.

Translain kokonaisuudistuksessa tulee uudistaa myös hoitojärjestelmää ja ratkaista ei-binääristen (mm. muunsukupuoliset, sukupuolettomat) ihmisten oikeuksien toteutuminen.

Sukupuoliristiriitaa poistavat ja sukupuolta vahvistavat hoidot (nykyinen sukupuolen korjausprosessi, jossa tulee noudattaa Maailman terveysjärjestön ICD11-suosituksia sekä kansainvälistä hoito-ohjetta²⁶). Hoidoissa tulee toteutua sekä aikuisten että lasten oikeudet saada terveytensä kannalta tarpeellista hoitoa (mm. nuorten hormoniblokkerihoidot ja muunsukupuolisten tarvitsemat yksilölliset hoidot) ja psykososiaalinen tuki.

3. Intersukupuolisten oikeudet

Käsitteellä intersukupuolisuus kuvataan laajaa joukkoa erilaisia kehon variaatioita, joissa kromosomit, sukuelimet, hormonitoiminta tai muut sukupuolitetut kehonpiirteet, eivät ole yksiselitteisesti nais- tai miestyypilliset. Intersukupuolisuus on luonnollista kehollista vaihtelua ja tekee näkyväksi sen, että ihmisiä ei voi biologisestikaan luokitella kahteen toisensa poissulkevaan sukupuoleen. Intersukupuolisia on väestöstä eri määrittelystä riippuen 0,02-1,7%. Erilaisia intersukupuolisuuteen yhdistettyjä diagnooseja on laajimman määritelmän mukaan noin 40 erilaista. Intersukupuolisia on historiassa ja edelleen tänä päivänä ”normalisoitu” leikkauksilla ja hormonihoidoilla ilman heidän suostumustaan ja jopa heiltä itseltään salassa. Intersukupuolisten kosmeettisia hoitoja tehdään myös Suomessa.

Kansainväliset ihmisoikeustahot ovat ilmaisseet huolensa intersukupuolisten lasten hoitokäytännöistä. Seta vaatii, että Suomessa kielletään intersukupuolisten lasten kiireetön ja lääketieteellisesti tarpeeton kehoa muokkaava hoito. Tällaista hoitoa on kosmeettisen sukuelinkirurgian lisäksi kehon sukupuoli-identiteettiä muokkaava hormonaalinen hoito. Lääketieteellistä interventiota vaativa tila on esimerkiksi lisämunaishyperplastia CAH eikä senkään yhteydessä tule ”normalisoida” sukupuolen fyysisiä tunnusmerkkejä²⁷.

Intersukupuolinen tila ei määrittele sitä, minkälainen sukupuoli-identiteetti henkilölle kehittyy. Kuten muutkin lapset, kasvava intersukupuolinen lapsi useimmiten ymmärtää itse oman sukupuoli-identiteettinsä ja määrittää itsensä, tyttäriksi, pojaksi, muunsukupuoliseksi, intersukupuoliseksi tai jollain toisella tavalla. Lapsen sukupuolen voi siis tietää vasta sitten, kun lapsi itse kertoo sen. Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutetun mukaan kehoa muokkaavan hoidon tulisi aina perustua lapsen tietoiseen suostumukseen eli toimenpiteet edellyttävät lupaa ja ymmärrystä henkilöltä itseltään.

Seta vaatii, että intersukupuolisille lapsille ja heidän perheilleen tulee olla tarjolla moniammatillista tukea ja vertaistukea sekä tietoa intersukupuolisuudesta ja sukupuolen moninaisuudesta. Erityisesti terveys- ja kasvatusalan ammattilaisten perus- ja täydennyskoulutukseen on sisällytettävä tietoa intersukupuolisuudesta. Ei-binääriset intersukupuoliset hyötyisivät, jos heidän henkilötunnuksistaan ei ilmenisi juridista sukupuolta tai heillä olisi mahdollisuus valita juridiseksi sukupuolekseen vaihtoehto ”muu”, josta taustatietoa on tämän muistion seuraavassa osiossa.

Euroopan neuvoston parlamentaarinen yleiskokous suositti vuonna 2017²⁸ jäsenmaita kieltämään intersukupuolisiin lapsiin kohdistuvat lääketieteellisesti tarpeettomat sukupuoliominaisuuksia ”normalisoivat” leikkaukset ja muut lääketieteelliset toimenpiteet, jotka tehdään ilman lapsen tietoon perustuvaa suostumusta ja varmistamaan, että lukuun ottamatta tilanteita, joissa lapsen terveys on välittömässä vaarassa, mitään sukupuoliominaisuuksia muokkaavia toimenpiteitä ei tehdä ennen kuin lapsella on mahdollisuus osallistua toimenpiteitä koskevaan päätöksentekoon. Lisäksi se kehotti jäsenmaita järjestämään intersukupuolisten ihmisten hoidon moniammatillisissa tiimeissä, joihin kuuluisi myös hoitoon liittyvien eettisten kysymysten asiantuntijoita; varmistamaan, että intersukupuolisilla ihmisillä ja heidän vanhemmillaan on pääsy psykososiaalisen tuen piiriin sekä lisäämään tietoisuutta intersukupuolisuudesta.

²⁶ WPATH:n Standards of care v7, suomeksi <https://transtukupiste.fi/ammattilaisille/suosituks-et-ja-hyva-hoito/hyvan-hoidon-suositus/>

²⁷ Lastenkirurgian erikoislääkäri Mika Venholan alustus Setassa 2019

²⁸ Recommendation 2116/2017 Promoting the human rights of and eliminating discrimination of intersex people ja päätöslauselman taustaraportti Promoting the human rights of and eliminating discrimination against intersex people, Doc. 14404/2017/

Kosmeettisten hoitojen kieltäminen on lasten oikeuksien sopimuksen mukaista.^{29 30 31 32} Lapsen oikeuksien sopimuksen (3.1§) mukaan kaikissa lasta koskevissa toimissa ja päätöksissä on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu. Lapsen etu ei ole vain yksi päätöksenteossa huomioon otettava seikka, vaan periaate, joka on korkeammalla sijalla päätösharkinnassa kuin esimerkiksi vanhempien tai ”suuren yleisön” etu. Velvoite koskee viranomaisia, lainsäättäjiä, tuomioistuimia ja kaikkia muita lapsen kanssa toimivia, kuten vanhempia ja muita huoltajia. Lapsella on itsemääräämisoikeus ja oikeus ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon. Itsemääräämisoikeus on käsitteenä monipuolinen ja se kiinnittyy useisiin perustuslaissa taattuihin perusoikeuksiin, kuten henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen sekä yksityiselämän suojaan, jonka piiriin kuuluu yksilön oikeus määrätä itsestään ja ruumiistaan.

Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta (ETENE), jonka tehtävänä on käsitellä sosiaali- ja terveydenhuoltoon liittyviä eettisiä kysymyksiä sekä antaa niistä lausuntoja, suosittaa että lapsen itsemääräämisoikeutta on vahvistettava hänen identiteetilleen tärkeissä asioissa. Tämä edellyttää, että ulkoisia sukupuoliominaisuuksia muokkaavat toimenpiteet toteutetaan vasta, kun lapsi itse voi määrittellä sekä sukupuolensa että ottaa kantaa omaan seksuaalisuuteensa.³³

Lisäksi ETENE suosittaa, että vanhempia on informoitava siitä, että ulkoisia sukupuoliominaisuuksia muokkaamalla ei voida vaikuttaa siihen, minkälaisena lapsi kokee myöhemmin sukupuolensa ja oman itsensä. Vanhempien on saatava tietää, että kivun kokemukset voivat päinvastoin traumatisoida ja vaikeuttaa lapsen hyvinvointia ja kehitystä. Tätä ovat korostaneet intersukupuoliset henkilöt itse. Erityisesti terveydenhoitajien ja varhaiskasvatuksen ammattilaisten on saatava tietoa sukupuolen kehityksen koko kirjosta, jotta intersukupuolisen lapsen kasvu ja kehitys omaksi itsekseen pystytään turvaamaan.

Yleistä tietoisuutta sukupuolesta inhimillisenä ominaisuutena tulee lisätä, niin että ihmiset terveydenhuollossa, päiväkodeissa, kouluissa, urheilujärjestöissä, seurakunnissa, kansalaisjärjestöissä ja muissa lapsen parissa toimivissa yhteisöissä olisivat tietoisia sukupuolen moninaisuudesta ja voisivat tukea intersukupuolisten lasten kasvua ja kehitystä täysivaltaisiksi, kaikkien kanssa yhdenvertaisiksi kansalaisiksi.

Lapsen itsemääräämisoikeuteen liittyy myös vanhempien tai muiden huoltajien ensisijainen vastuu lapsen kasvusta ja kehityksestä sekä hänen ohjaamisestaan ja neuvomisesta oikeuksiensa käyttämiseksi. Viranomaisilla on lapsen oikeuksien sopimuksen ja lastensuojelulain mukaan velvollisuus tukea vanhempia tämän tehtävän täyttämässä. Lapsen kehittyvien valmiuksien huomiointi on keskiössä myös laissa potilaan asemasta ja oikeuksista, jossa säädetään potilaan itsemääräämisoikeudesta ja alaikäisen potilaan asemasta terveydenhuollossa. Potilaslain mukaan alaikäisen potilaan mielipide hoitotoimenpiteeseen on selvittävä silloin, kun se on hänen ikänsä ja kehitystasoonsa nähden mahdollista. Jos alaikäinen ikänsä ja kehitystasonsa perusteella kykenee päättämään hoidostaan, häntä on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan. Mikäli alaikäinen ei kykene päättämään hoidostaan, häntä on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen huoltajansa kanssa. Huoltajalla ei kuitenkaan ole oikeutta kieltää alaikäisen potilaan henkeä tai terveyttä uhkaavan vaaran torjumiseksi annettavaa hoitoa. Intersukupuolisten lasten hoitokäytäntöjen osalta oleellinen on myös Euroopan neuvoston ihmisoikeuksia ja biolääketiedettä koskeva yleissopimus³⁴, jossa säädetään niiden henkilöiden suojelusta, jotka eivät voi esimerkiksi ikänsä vuoksi voi antaa suostumustaan lääketieteelliseen toimenpiteeseen. Biolääketiedesopimuksen mukaan tällaisissa tilanteissa toimenpide voidaan suorittaa vain, jos siitä on toimenpiteen kohteena olevalle henkilölle välitöntä hyötyä.

Monissa maissa vastaava tilanne kuin osassa Suomea eli intersukupuolisten lasten itsemääräämisoikeutta omaan kehoonsa ei kunnioiteta riittävästi. Malta³⁵ ja Portugali³⁶ ovat intersukupuolisten oikeuksien varmistamisessa edistyksellisiä, koska niissä intersukupuolisten lasten koskemattomuus toteutuu monia muita maita paremmin. Saksassa ja Islannissa keskustellaan tällä hetkellä intersukupuolisten ihmisten oikeuksista ja niiden turvaamisesta.

²⁹ Yleissopimus lapsen oikeuksista 60/1991.; Lapsen oikeuksien komitea: Yleiskommentti nro 7/2006: Lapsen oikeuksien täytäntöönpano varhaislapsuudessa: kohta 1 ja kohta 6e.

³⁰ Euroopan ihmisoikeustuomioistuin tulkitsee lapsen oikeuksia YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen tarkoituksen ja päämäärän mukaisella tavalla (Sahin v. Germany (30943/96)) ja lapsen oikeuksista ja lapsen edun ensisijaisuudesta säädetään myös Euroopan unionin perusoikeuskirjassa 24§.

³¹ Lapsen oikeuksien komitea: Yleiskommentti nro 14/2013.

³² OTT, VT, apulaisprofessori Suvia Hakalehto, Itä-Suomen yliopisto. Luento ”Intersukupuoliset lapset. Lasten oikeuksien näkökulma.” 26.4.2016.

³³ Halila ja Hallanmaa 2016

³⁴ Euroopan neuvoston yleissopimus ihmisoikeuksien ja ihmisarvon suojaamiseksi biologian ja lääketieteen alalla. 24/2010.

³⁵ <https://www.ilga.org/malta-gigesc>

³⁶ <https://oieurope.org/portugal-adopts-law-protecting-intersex-people/>

Kuluneen hallituskauden aikana toteutetussa kansallisessa perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelmassa oli ensimmäistä kertaa kirjaus intersukupuolisten oikeuksista Suomessa. Ohjelman toteuttamiseksi tehdyn selvityksen mukaan (julkinen 28.2.2019) intersukupuolisten ihmisoikeuksien toteutumisessa on vakavia puutteita.³⁷ Ohjelmassa ja selvityksessä todetaan, että intersukupuolisten lasten kosmeettisten leikkausten katsotaan loukkaavan muun muassa lasten itsemääräämisoikeutta.³⁸

4. Kolmas juridinen sukupuoli

Suomessa sukupuoli määritellään ja merkitään väestörekisteriin lapsen syntyessä ulkoisten sukupuolitettujen piirteiden perusteella joko mieheksi tai naiseksi. Tavallisesti ihmisen syntymässä määritelty sukupuoli vastaa hänen tosiasiallista sukupuoltaan. Kun ihmisen henkilöllisyyspapereihin, kuten passiin, syntymätodistukseen tai henkilökorttiin merkitty sukupuoli eroaa hänen tosiasiallisesta sukupuolestaan, tarvitaan merkinnän korjaamista, jotta henkilöä voidaan suojella syrjinnältä.

Juridisella sukupuoli-merkinnällä tarkoitetaan väestötietorekisteriin merkittyä sukupuolta. Tämä näkyy esimerkiksi passissa, ja se ilmaistaan usein kirjaimin M (male, mies) tai F (female, nainen). Perinteisen mies-naisjaottelun ulkopuolella olevien henkilöiden kohdalla (esimerkiksi intersukupuoliset, muunsukupuoliset ja sukupuoli-erotettomat henkilöt) merkintä ”mies” tai ”nainen” ei välttämättä kerro, kuka henkilö on ja voi jopa johtaa harhaan. Tämän takia näiden kahden vaihtoehdon rinnalle tarvitaan myös kolmas juridinen sukupuoli-merkintä, joka kattaa muut vaihtoehdot. Käytännössä perinteisten merkintöiden F ja M rinnalle tulisi ottaa esimerkiksi merkintä X.³⁹ Itsemääräämisoikeuteen perustuen kolmas merkintä tulee voida ottaa käyttöön omalla ilmoituksella. Tämä tarkoittaa, ettei merkintää pidä automaattisesti antaa esimerkiksi intersukupuolisille vauvoille.

Euroopan neuvosto suositteli jo vuonna 2015 jäsenmaita harkitsemaan kolmannen sukupuoli-merkinnän käyttöönottoa⁴⁰. YK:n itsenäinen lhbti-asiantuntija kehotti 2018 jäsenvaltioita lisäämään juridisten sukupuoli-merkintöiden määrää⁴¹. Sukupuoli-merkintöiden lisääminen kytkeytyy myös YK:n vuosittaisiin Agenda 2030:n tavoitteiden 16 alla todetaan, että tulee ”taata kaikille vuoteen 2030 mennessä laillinen henkilöllisyys, kuten rekisteröinti syntymässä”.

Mies- ja naisukupuoli-merkintöiden ohella osa valtioista tarjoaa kansalaisilleen myös mahdollisuuden kolmannen sukupuoli-merkintään. Kolmas juridinen sukupuoli-merkintä on jo voimassa esimerkiksi Saksassa, Tanskassa ja Maltalla.⁴² Euroopan ulkopuolella muun muassa Kanada, Nepal, Australia, Uusi-Seelanti sekä Pakistan ja Intia mahdollistaa kaksijakoisen sukupuoli-merkinnän ulkopuolelle sijoitettaville kansalaisilleen kolmannen sukupuoli-merkinnän X-passeihin⁴³. Malleja toteuttaa kolmas sukupuoli-merkintä löytyy siis useita⁴⁴.

Saksassa korkein oikeus linjasi⁴⁵, että vuoden 2018 loppuun mennessä maan tulee mahdollistaa kolmas sukupuoli-merkintä tai kokonaan poistaa sukupuoli-merkinnät. Oikeuden mukaan Saksan perustuslaki suojaa henkilöitä, jotka eivät identifioitu mieheksi tai naiseksi ja Saksan käytäntö olla rekisteröimättä muita sukupuoli-merkintä taita loukkaa tätä oikeutta.

Itävallan korkein oikeus on myös todennut, että mikäli valtio rekisteröi sukupuolen, tulee sen tarjota mahdollisuus rekisteröidä henkilön sukupuoli-identiteettiä vastaava merkintä. Tapaus koski intersukupuolista henkilöä, joka oli pyytänyt viranomaisia muuttamaan sukupuoli-merkintänsä paremmin omaa sukupuoli-identiteettiä vastaavaksi.⁴⁶

³⁷ Oikeusministeriön selvitys intersukupuolisten oikeuksista, Tikli Oikarinen 2018 (julkaistaan 28.2.2019)

³⁸ Kansallinen perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelma 2017–2019.

³⁹ <https://tgeu.org/third-gender-marker-options-in-europe-and-beyond/>

⁴⁰ <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=21736>

⁴¹ <https://seta.fi/2018/10/03/ykn-lhbti-asiantuntija-vaatii-itsemaaramisoikeutta-sukupuoleen/>

⁴² <https://tgeu.org/third-gender-marker-options-in-europe-and-beyond/>

⁴³ TGEU Transgender Europe. Third gender marker options in Europe and beyond. <https://tgeu.org/third-gender-marker-options-in-europe-and-beyond/>

⁴⁴ https://www.ilga-europe.org/sites/default/files/non-binary_gender_registration_models_in_europe_0.pdf

⁴⁵ TGEU Joint Statement: Civil Society welcomes ground-breaking German Constitutional Court demand for a new regulation of sex registration. <https://tgeu.org/joint-statement-civil-society-welcomes-ground-breaking-german-constitutional-court-demand-for-a-new-regulation-of-sex-registration/>

⁴⁶ TGEU Austria: intersex genital mutilation not constitutional – immediate Third gender recognition ordered. <https://tgeu.org/austria-intersex-genital-mutilation-not-constitutional-immediate-third-gender-recognition-ordered/>

Maltan verrattain edistyksellinen vuonna 2015 hyväksytty laki sukupuolen tunnustamisesta toi kolmannen sukupuolimerkinnän kansainvälisiin passeihin sekä julkisiin rekistereihin ja tietojärjestelmiin. Maltan itsemääräämisoikeuteen perustuvassa mallissa henkilö ilmoittaa itse sukupuolensa notaarin avustuksella eikä tietoa ihmisen terveydenhoidollisesta tilanteesta ole sallittua pyytää. Juridinen sukupuolen korjaamisprosessi on erotettu lääketieteellisestä prosessista. Juridinen prosessi on nopea, kestäen pisimmillään kolmekymmentä päivää. 16 vuotta täyttäneet alaikäiset voivat hakea sukupuolen juridista muuttamista ilman vanhempien suostumusta. Sitä nuorempien alaikäisten vanhemmat voivat hakea lapsen sukupuolen juridista korjaamista hänelle oikeuslaitoksen kautta, joka ottaa huomioon lapsen edun sekä hänen oman mielipiteensä⁴⁷.

Sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE kannustaa laajaan yhteiskunnalliseen keskusteluun siitä, millä perusteella henkilötunnuksen sukupuolisidonnaisuus on nykyaikana välttämätöntä, millaista hyötyä siitä on ja millaisia haittoja ja ongelmia se aiheuttaa. Henkilötunnusta käytetään useimmiten tarkoituksiin, joissa henkilön tunnistaminen naiseksi tai mieheksi ei ole tarpeellista. Esimerkiksi intersukupuolisen henkilön kohdalla sukupuolen ilmaiseva henkilötunnus ei välttämättä kerro, kuka henkilö on ja voi jopa johtaa harhaan. Silloin, kun sukupuolella on merkitystä, sitä koskeva identifiointi voidaan toteuttaa muutenkin kuin henkilötunnuksella.

Suomessa on käynnissä myös henkilötunnusten uudistamiseen tähtäävä valmistelutyö, joka kytkeytyy myös juridisiin sukupuoliin. Setan uudistamista valmistelevalle työryhmälle antaman lausunnon⁴⁸ mukaan nykyinen henkilötunnus altistaa ihmisiä sukupuoleen, sukupuoli-identiteettiin, sukupuolen ilmaisuun sekä kehon sukupuolitettuihin piirteille perustuvalla syrjinnälle. Sukupuolisidonnainen henkilötunnus aiheuttaa monille henkilöille ongelmia arkielämässä silloin, kun ulkoinen olemus ei vastaa vallassa olevia sukupuolinormeja. Lisäksi oikeudellisen sukupuolen korjaaminen edellyttää nykyään sukupuolitetun henkilötunnuksen muuttamisen, mikä on yksilölle hankala ja yhteiskunnalle turhaa byrokratiaa tuottava prosessi. Työryhmä on tunnistanut nämä nykyiseen sukupuolitettuun henkilötunnukseen liittyvät ongelmat ja toteaa, ettei sukupuolitedon ilmenemiseen henkilötunnuksessa ole perustetta.

⁴⁷ TGEU Transgender Europe. Malta adopts ground-breaking trans and intersex law – TGEU Press Release. <https://tgeu.org/malta-adopts-ground-breaking-trans-intersex-law/>

⁴⁸ <https://seta.fi/2019/02/12/setan-lausunto-henkilötunnuksen-uudistamista-koskevan-tyoryhman-johtoryhman-valiraportista/>

Lisätietoa:

Eduskuntavaalitavoitteet, sateenkaaripoliittinen toimintaohjelma:

Kerttu Tarjamo

valtakunnallisen Setan pääsihteeri

p. +358 50 309 8108

paasihteeri@seta.fi / kerttu.tarjamo@seta.fi

Koulut ja sateenkaarinuorten oikeudet):

Lotte Telakivi

nuorisotyön koordinaattori

p. +358 44 301 3020

lotte.telakivi@seta.fi

Ttranslain kokonaisuudistus, kolmas juridinen sukupuoli:

Sakris Kupila

puheenjohtaja

puheenjohtaja@seta.fi / sakris.kupila@seta.fi

p. +358 50 329 9891

Alaikäisten oikeudet translain uudistamisessa, translapset ja -nuoret:

Minna Heikkinen

Setan hallituksen jäsen

minna.heikkinen@seta.fi

Intersukupuolisten oikeudet ja hyvinvointi:

Jaana Pirskanen

Tukea intersukupuolisille, keinoja ammattilaisille -hankkeen koordinaattori

p. +358 50 307 0672

jaana.pirskanen@seta.fi

Twitterissä @TIKAhanke

Sateenkaariperheet, perhepoliittiset kysymykset:

Juha Jämsä

toiminnanjohtaja, Sateenkaariperheet

juha.jamsa@sateenkaariperheet.fi

p. +358 (0)44 997 1956

Setan eduskuntavaalikampanjointi, kampanjamateriaalia jäsenjärjestöille, ehdokassitoumus:

Eliisa Alatalo

tiedottaja

p. +358 50 572 3259

eliisa.alatalo@seta.fi

ⁱ LGBTI children have the right to safety and equality Council of Europe Commissioner for Human Rights, Human Rights Comment, October 2014 Commissioner Nils Muižnieks states the importance of key rights and protection for LGBTI children in all areas of life. Schools should be safe, positive environments for LGBTI children. Bullying and harassment can

have a profoundly negative impact on their lives and experience of school. Access to information is a basic condition for transgender and intersex children, and LGBTI children must be protected from violence and bullying.

ⁱⁱ Committee of Ministers of the Council of Europe – Recommendation CM/Rec (2010)5 on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity. Chapter VI of the recommendation details the rights of the child to effective enjoyment of education without discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity. In particular, this includes protection from violence, bullying and social exclusion, as well as the promotion of mutual tolerance and respect in schools.

ⁱⁱⁱ Parliamentary Assembly of the Council of Europe adopted Resolution 2097 (2016) on access to school and education for all children. The resolution calls on member states to enhance their education systems in order to ensure access to quality education for all and regular class attendance until the end of the study programme. Member states should, in particular: ensure access by lesbian, gay, bisexual, transgender and intersex children to quality education by promoting respect and inclusion of LGBTI persons and the dissemination of objective information about issues concerning sexual orientation and gender identity, and by introducing measures to address homophobic and transphobic bullying.

^{iv} In September 2014, the UN Human Rights Council adopted a ground-breaking resolution condemning all forms of violence against people based on sexual orientation and gender identity/ expression. The May 2015 report of the Commissioner recommends that States should take action to end discrimination and violence against LGBTI persons. This includes by ‘establishing national standards on non-discrimination in education, developing anti-bullying programmes and establishing helplines and other services to support LGBT and gender nonconforming youth, and providing comprehensive, age-appropriate sexuality education’.

^v Children’s rights: equal opportunities, life free of violence, safe Internet: The Council of Europe new strategy for 2016-2021: Five strategy priorities include: Equal opportunities for all children: fighting poverty and preventing exclusion, especially in the times of economic austerity; countering discrimination, including against children affected by migration, children with disabilities, those from minority groups, as well as LGBT and intersex children.

^{vi} UN Convention on the Rights of the Child (UNCRC) Article 6 of the UNCRC provides a right to life, survival and development, while Article 19 obliges states to take all appropriate legislative, administrative, social and educational measures to protect children from all forms of violence. This covers harassment, bullying and suicide, and is based on the principle of non-discrimination.

^{vii} School should be a safe environment for all students. The European Court of Human Rights has made it clear that homophobic speech in educational settings is not protected by the European Convention’s guarantees of free expression. Confronting homophobic and transphobic intimidation requires continuous and focused attention from schools and educational authorities.

^{viii} Tasa-arvovaltuutetun kertomus (2019): ”Tulisi selvittää tasa-arvosuunnittelun toimivuus peruskouluissa. Tasa-arvosuunnitelma tukee tasa-arvon edistämistä kaikessa koulun toiminnassa. Oppilaitoskohtaisella suunnitelmalla varmistetaan, että oppilaitoksessa tehdään järjestelmällistä tasa-arvoa edistävää työtä. Velvoite laajeni vuonna 2015 koskemaan myös peruskouluja. Tasa-arvovaltuutetun toisen asteen oppilaitoksia koskeva valvontatoimi vuosina 2009–2014 paljasti, että oppilaitosten työ tasa-arvon edistämiseksi on ollut vaatimatonta. Tasa-arvovaltuutetun arvioimista toisen asteen oppilaitosten tasa-arvosuunnitelmista noin kaksi kolmasosaa ei täyttänyt tasa-arvolain asettamia vähimmäisvaatimuksia.” Yhdenvertaisuus ja tasa-arvosuunnittelu kaipaa ohjeistusta, arviointia sekä seurantaa. Ongelmia ovat, että suunnitelmaa pidetään enemmän hallinnollisena asiakirjana kuin mahdollisuutena parantaa yhdenvertaisuutta tavoitteellisesti. Puutteita on oppilaiden osallistamisessa suunnitteluun, eri syrjintäperusteiden sisällyttämisessä ja konkreettisten toimenpiteiden puuttuminen yhdenvertaisuuden edistämiseksi.